

บทที่ 5

บทวิพากษ์คุณลักษณะพิเศษของที่ว่างและ ถิ่นที่อยู่ของไทยบนความแปรเปลี่ยน

จากการศึกษาพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ ระบบนิเวศวิทยา สิ่งแวดล้อม ระบบเศรษฐกิจและการค้าขาย และระบบสังคมและวัฒนธรรม ของพื้นที่ 2 ฝั่งริมถนนนครอินทร์ในช่วง 5-7 ปีที่ผ่านมาในบทที่ 4 แล้วนั้น ผู้วิจัยเกิดคำถามว่าแนวโน้มและทิศทางการแปรเปลี่ยนของพื้นที่ศึกษาเป็นไปในทางเดียวกันกับแนวโน้มและทิศทางการแปรเปลี่ยนภูมิทัศน์ของกรุงเทพมหานครหรือไม่ และการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ดังกล่าวมีผลต่อการแปรเปลี่ยนคุณลักษณะพิเศษของที่ว่างและถิ่นที่อยู่ของไทย (The shifting notion of Thai space and place) อย่างไรบ้าง

ทั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้นำผลการศึกษาของงานวิจัยชิ้นนี้มาเปรียบเทียบกับผลการศึกษาของงานวิจัยที่ผ่านมาเรื่อง “การอ่านและแปลความหมายภูมิทัศน์ของกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน: การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและคุณค่าความหมายของถิ่นที่” ซึ่งได้คาดการณ์แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ผ่านการศึกษากรณีศึกษา 3 กรณี (ดังที่ได้สรุปไว้ในบทที่ 2) โดยวิพากษ์ผลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวภายใต้กรอบคิดในเรื่องคุณลักษณะพิเศษของที่ว่างและถิ่นที่อยู่ของไทย (The notions of Thai space and place) 3 ประเด็น ได้แก่ 1) ความสำคัญของคลอง 2) คุณลักษณะของการไร้ซึ่งขอบเขตและการแบ่งแยก และ 3) การก่อร่างสร้างชุมชน เพื่อนำไปสู่บทสรุปและเสนอแนะแนวทางการพัฒนาและกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืนในบทถัดไป

5.1 ความสำคัญของคลอง (The significance of *khlong*)

ความสำคัญของคลองและระบบคลองสาขาต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนไทยภาคกลางตอนล่างนั้นเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการยอมรับและถูกพัฒนาต่อยอดในวงวิชาการอย่างต่อเนื่องและกว้างขวางมาเป็นเวลานาน (Beek, 1995; Hinshiranan, 2000; Jumsai, 1997; Taporn, 1998; Wallipodom, 2000; Wongtes, 2001; Yantrasast, 1995) ลักษณะทาง

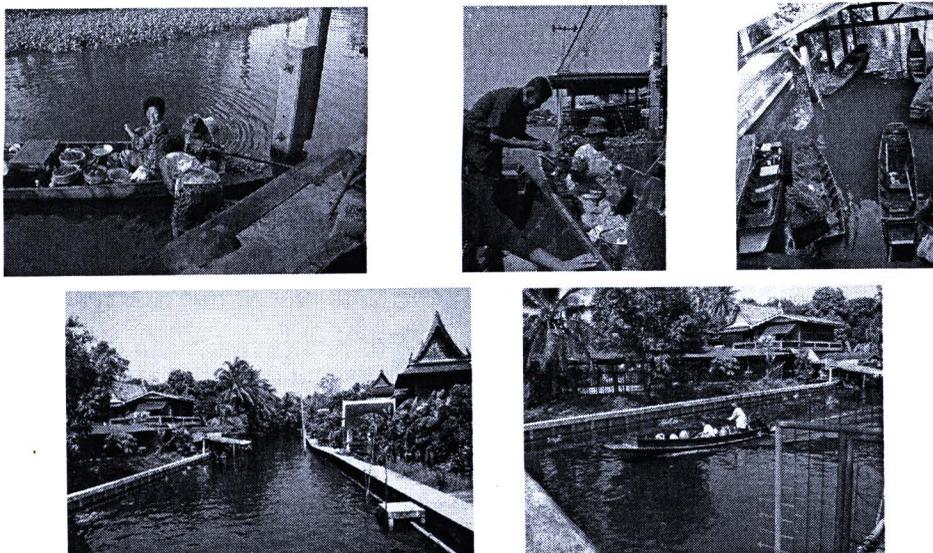
ภูมิศาสตร์ของพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำที่เต็มไปด้วยร่างแหของคูคลอง (ทั้งแบบธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น) ได้พัฒนากลายเป็นคุณลักษณะพิเศษของพื้นที่ในบริเวณนี้อย่างชัดเจน สอดคล้องกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำ ระบบสังคมและวัฒนธรรมที่มีฐานรากมาจากการเป็นเมืองน้ำทั้งสี่ ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้คลองมีบทบาทและความสำคัญต่อคนไทยภาคกลางตอนล่าง ทั้งในด้านการเป็นพื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวัน การเป็นพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นพื้นที่ที่ผูกพันทางจิตใจของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมน้ำ และได้พัฒนากลายเป็นภาพสัญลักษณ์ที่แสดงถึงตัวตนและเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยอีกด้วย (Jumsai, 1997)

สถานะความสำคัญของคลองนี้ได้ถูกทำลายครั้งใหญ่ เมื่อถนนได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการใช้ชีวิตประจำวันของคนไทยมากขึ้นเรื่อยๆ ปัจจุบันเราไม่อาจปฏิเสธได้ว่าถนนได้เข้ามาแทนที่คลองในด้านการเป็นพื้นที่รองรับการสัญจรของเมืองที่มีความสะดวกสบายและทันสมัย ผู้คนหันมานิยมการเดินทางด้วยรถยนต์และรถไฟฟ้แทนการใช้เรือดังเช่นในอดีต สำหรับคนเมืองยุคโลกาภิวัตน์แล้ว พื้นที่ใดที่รถไม่สามารถเข้าถึงได้มักถูกขนานนามว่าเป็น “พื้นที่ด้อยการพัฒนา” ดังนั้น ภารกิจหลักของรัฐบาลจึงหนีไม่พ้นการรับแรงขยายพื้นผิวจราจรและขยายขอบเขตของโครงข่ายถนนให้ครอบคลุมพื้นที่ให้มากที่สุด เพื่อรองรับรถยนต์จำนวนมหาศาลที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ สถานการณ์เช่นนี้เป็นที่ประจักษ์ในแวดวงการพัฒนาเมืองและเป็นปัญหาที่แก้ไม่ตกมาเป็นระยะเวลาหลายสิบปีแล้ว (สัตโยภาส, 2552; มุลนิธิสืบนาคะเสถียร, 2553; สำนักการจราจรและขนส่งกรุงเทพมหานคร, 2553; Askew, 2002)

โครงการก่อสร้างถนนนครอินทร์และโครงข่ายถนนวงแหวนรอบนอกฝั่งตะวันตกนี้เกิดขึ้นด้วยเจตนารมณ์เช่นเดียวกันในการลดปัญหาการจราจรของเมืองหลวง (กระทรวงมหาดไทย, 2545) ดังนั้นลักษณะการตัดถนนจึงเป็นรูปแบบของถนนตรงขนาดใหญ่พาดผ่านทิศเหนือ-ใต้ และตะวันออก-ตะวันตกอย่างชัดเจน ขัดแย้งกันอย่างสิ้นเชิงกับโครงข่ายคูคลอง ถนนท้องถิ่น และทางเท้า ที่มีอยู่เดิมในพื้นที่

แม้ว่าการตัดถนนดังกล่าวจะไม่ส่งผลต่อการเชื่อมต่อของโครงข่ายคูคลองเดิม เนื่องจากมีการสร้างสะพานข้ามคลองทุกคลองเพื่อให้เรือสามารถแล่นผ่านได้ (ยกเว้นคลองบางไผ่ซึ่งอยู่ในระยะเดียวกับบริเวณปลายโครงสร้างสะพานพระราม 5 จึงไม่สามารถทำสะพานข้ามคลองได้) แต่การเปลี่ยนแปลงระบบถนนกลับส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านในละแวกนี้อย่างมาก เนื่องจากแต่เดิมพื้นที่ในบริเวณนี้เป็นพื้นที่ที่อยู่ลึกและเข้าถึงได้ลำบากจากถนนกาญจนาภิเษก แต่ในปัจจุบันกลายเป็นพื้นที่ที่เข้าถึงได้สะดวกเพราะถนนสายรองแต่ละเส้นสามารถลัดออกสู่ถนนนครอินทร์ได้โดยตรง ทำให้ชาวบ้านหันมานิยมการใช้รถยนต์ มอเตอร์ไซค์ และรถสองแถวสายสี่ เดินทางเข้าเมืองหรือไปติดต่อในละแวกใกล้เคียงมากยิ่งขึ้น

¹ กรมทางหลวงได้ตัดสินใจถมคลองบางไผ่และย้ายแนวคลองเดิมมาสร้างใหม่เป็นลักษณะคลองคอนกรีตเสริมเหล็กกว้าง 5 เมตร เพื่อชดเชยแนวคลองที่หายไป (กระทรวงมหาดไทย, 2545, หน้า 61)

ภาพที่ 5-1 บรรยากาศของเรือพายขายกับข้าวในปีพ.ศ. 2545 (ซ้ายบน กลางบน) และเรือของชาวบ้านที่มาทำบุญทอดกฐินในปีพ.ศ.2549 (ขวาบน) กับบรรยากาศที่ค่อนข้างเงียบเหงาในคลองบางราวกในปีพ.ศ.2552 (ล่าง)
ที่มา ผู้ทำวิจัย (2545, 2549, 2552)

การเปลี่ยนแปลงที่สังเกตเห็นได้อย่างเด่นชัดในรอบ 5-7 ปีนี้คือ กิจกรรมในคลองที่ลดลงอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นเรือขายของประเภทต่างๆจำนวนมากที่เลิกกิจการไปขายบนบก เรือพายของชาวบ้านที่เมื่อปีพ.ศ.2545 ยังพบเห็นชาวบ้านพายไปมาหาสู่กันและพายไปทำบุญที่วัด แต่เพียงไม่กี่ปีให้หลังกลับหลงเหลืออยู่น้อยมาก หรือแม้แต่ภาพของเด็กเล่นน้ำในคลองอย่างสนุกสนาน ชาวบ้านอาบน้ำ ล้างจานและซักผ้าด้วยน้ำคลอง ที่เมื่อ 5 ปีก่อนยังพบเห็นได้ทั่วไป แต่ปัจจุบันก็ไม่เหลือให้เห็นอีกต่อไปแล้วเนื่องจากน้ำเน่าเสียมาก กิจกรรมในคลองที่ยังหลงเหลืออยู่ได้แก่ การบิณฑบาตทางน้ำของพระวัดโพธิ์เอนที่ปฏิบัติมาเป็นเวลาช้านาน ไม่เปลี่ยนแปลง การขายของและการขนส่งของสวนทางเรือที่ยังมีให้เห็นบ้าง

ในทางกลับกัน กิจกรรมการสัญจรและการค้าขายทางบกกลับพบเห็นมากขึ้นจนเห็นได้ชัด ในทัศนะของผู้ทำวิจัย “ถนน” ได้กลายเป็น “หน้าบ้าน” สำหรับชาวบ้านทั้งที่อาศัยอยู่ริมคลองและริมถนนไปโดยสิ้นเชิง เพราะถนนได้เข้ามาทำหน้าที่แทนคลองในทุกๆด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านการสัญจรและการขนส่ง ด้านการค้าขาย และแม้แต่ในด้านการนันทนาการ (เช่นการขี่จักรยานหรือมอเตอร์ไซด์เล่นของเด็กๆ) แต่ผู้ทำวิจัยต้องพบกับความแปลกใจเมื่อพบว่า ชาวบ้านริมคลองส่วนใหญ่ยังเรียกศาลาทำน้ำ (หัวตะพาน) ว่าเป็น “หน้าบ้าน” ของตน และเรียกทางเข้าจากทางถนนว่าเป็น “หลังบ้าน” เหมือนเช่นที่เคยเป็นในอดีต ข้อมูลนี้ทำให้สามารถแปลความได้ว่า ชาวบ้านดั้งเดิมยังมีความผูกพันทางจิตใจกับ “คลอง” อย่างแนบแน่นไม่เสื่อมคลาย แม้ว่าวิถีชีวิตจะได้เปลี่ยนไปแล้วก็ตาม

หลักฐานสนับสนุนความคิดนี้ที่ชัดเจนก็คือคำบรรยายถึงบรรยากาศของความทรงจำในอดีตที่ยังคงตราตรึงอยู่ในใจของชาวบ้าน บรรยากาศของชีวิตริมคลองยังเป็นสิ่งที่ชาวบ้านโหยหา (nostalgia) และแม้ว่าการพัฒนาจะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของพวกเขาไปมากเพียงใด เขาก็ยังคง "รัก" "ผูก+พัน" และ "ระลึกถึง" ความเป็น "ชาวคลอง" อยู่เสมอ นี่เป็นตัวอย่างบางส่วนของคำอธิบายเกี่ยวกับชีวิตชาวสวนริมคลองในอดีต...

“สมัยป่าเล็กๆเล่นคว้างซีโคลนกันมันส์จะตาย อยู่กันคนละฝั่ง ขว้างกันไปขว้างกันมา น้ำเนี่ยใสมาก ปลาหลดเนี่ยยังมี สมัยนี้ปลาในคลองยังไม่ค่อยมีเลย สูญไปกระทั่งปลาเข็มหนะ ปลาเข็มตัวเล็กๆหนะ เมื่อก่อนยังมี เข็มเทศเลยนะ ตอนยกยอนนะ จริงๆเนี่ย...ถ้าถามนะก็ประทับใจชีวิตในอดีตๆมากกว่า แม้จะอยู่กันแบบเศรษฐกิจ...พ่อแม่เลี้ยงมามันก็ไม่มีนะ แต่เราก็ประทับใจแบบนั้นมากกว่า”

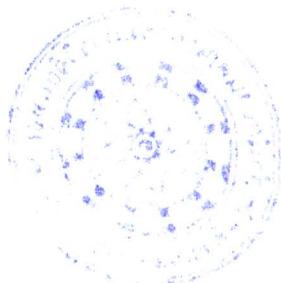
(No. 04, 2552)

“(ตลาดน้ำวัดตะเคียน) เพิ่งมีมาเอง ชัก 5-6 เดือน มันก็ไม่แข็งตลาดน้ำ โดยแต่ละนะ มันไม่เหมือนตลาดน้ำดอนหวาย หรือตลาดน้ำลำพญา อย่างธรรมชาติคนมาน้อย มันไม่เหมือนกับเสาร์-อาทิตย์ มันไม่เหมือนตลาดน้ำบางคูเวียงเก่า อันนั้นสุดยอดดดด.....โห้ย...เข้ามาเนี่ย เป็นร้อยๆ อะ...เล็กมานานแล้ว ชัก 10 ปี พอถนนเริ่มตัดเข้ามาอย่างนี้ พอบ้านเขามีรถเขาก็เอารถไปส่งของ...เมื่อก่อนไปตลาดน้ำบางคูเวียงอย่างเดียว ใครมีกล้วย มีมะพร้าว พายเรือไปขายกันที่นั่น พระเทพเสด็จยังมานั่งเรือด่วน คนซื้อก็อยู่ในเรือคนขายก็อยู่ในเรือ สลับกันไปสลับกันมาอย่างนี้ คนนั้นจะต่อราคา คนนี้ไม่ให้ก็ไป...”

(No.08, 2552)

“อย่างเดิมดีกว่า ไม่สะดวก แต่ว่าอากาศ ทั่งน้ำ ค่าใช้จ่ายด้วย เมื่อ 30 ปีก่อนถึงเดือน ได้ค่ามะพร้าวจากสวน ค่าหมาก ค่ากล้วย แล้วก็ ค่าใช้จ่ายไม่มี เดี่ยวนี้มีค่าน้ำ ค่าโทรศัพท์ ค่าไฟ เยอะ ของในสวนจะขายไม่มี มีแต่รายจ่าย รายรับไม่มี เมื่อก่อนทำสวน รับอย่างเดียว รายจ่ายไม่มี เมื่อก่อนหุงข้าวใช้ฟืน น้ำก็ตักจากในคลองแกว่งสารส้ม ใสทานได้ แล้วก็พวกปลาหากินได้”

(No.14, 2552)

ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่า แม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ (ทั้งชาวบ้านริมคลองและผู้ที่ย้ายมาอยู่ใหม่) จะกล่าวถึงความสะดวกสบายที่ตนได้รับจากการตัดถนนและความเจริญที่เข้ามาในหมู่บ้าน แต่ลึกๆแล้วพวกเขาก็ยังชื่นชม “ชีวิตชาวคลอง” และชื่นชอบ “วิถีชีวิตแบบพอเพียง” ที่มีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย ทำแต่พอกิน และใช้แต่จำเป็น ซึ่งเป็นแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงมีพระราชดำริให้ปฏิบัติตาม

ผลการสำรวจกรณีศึกษาที่ 2 และ 3 ของงานวิจัยเดิม (ได้แก่ ชุมชนหลังวัดปากน้ำฝั่งใต้และบริเวณโดยรอบ และซอยสวนหลวง 29 ถึงซอยสวนหลวง 33/1) แสดงให้เห็นว่า คลองยังมีความสำคัญต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมคลอง ในขณะที่คนที่อาศัยอยู่ริมถนนมีทัศนคติต่อคลองเป็นเพียงพื้นที่สัญจรทางเลือก พื้นที่นันทนาการชั่วคราวชั่วคราว และพื้นที่บริการ (ระบายน้ำ) เท่านั้น ข้อมูลนี้มีความแตกต่างจากผลของงานวิจัยนี้ตรงที่ ชาวบ้านบางรายนกส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ริมถนนเป็นลูกหลานของชาวสวนริมคลองเดิมที่ขยับขยายครอบครัวมาปลูกสร้างบ้านใหม่ และอีกส่วนหนึ่ง (เพียง 3 ครัวเรือน) เป็นคนเมืองที่ตั้งใจมาซื้อที่สวนปลูกบ้านเพราะชอบความเงียบสงบและร่มรื่น ฉะนั้นพวกเขาก็ยังเห็นถึงประโยชน์และความสำคัญของคลองแม้ว่าจะไม่ค่อยได้มีโอกาสสัมผัสหรือใช้ประโยชน์จากคลองเท่าใดนัก

อย่างไรก็ตาม ผลสรุปจากงานวิจัยนี้และงานวิจัยที่ผ่านมาสอดคล้องกันว่า “คลอง” เป็นกุญแจสำคัญในการพัฒนาเมืองและชุมชนให้เกิดคุณค่าและความหมาย ดังนั้น จึงได้เสนอแนะให้หาหนทางที่จะทำให้ชาวบ้านเกิด “ความผูกพัน” กับคลองท้องถิ่นซึ่งเป็นรากเหง้าของวัฒนธรรมไทย เพราะการสร้างให้คนเกิดความรักและความผูกพันในถิ่นที่ของตนจะเป็นหนทางที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในรอบด้านต่อไปได้ ในประเด็นนี้ คำถามสำหรับนักพัฒนาเมืองจึงมีให้คิดต่ออีกมากมาย อาทิเช่น แนวทางการพัฒนาของเมืองที่มุ่งเน้นการ “สร้างความสะดวกสบาย” ให้กับคนเมืองจำเป็นหรือที่จะต้องตอบด้วยการสร้างถนนเพียงอย่างเดียว? จะพัฒนาเมือง (สร้างถนน?) อย่างไรที่ไม่ทำลายวิถีชีวิตชาวคลอง? และจะพัฒนาคลองอย่างไรให้ตอบรับกับวิถีของเมืองและค่านิยมของคนที่เปลี่ยนไป? เป็นต้น

สิ่งที่น่าแปลกใจและน่านำมาขบคิดคือ การที่ “คลอง” ซึ่งเป็นสมบัติสาธารณะที่มีค่าในใจของชาวบ้านบางรายนก็ได้ค่อยๆแปรสภาพไปกลายเป็นแหล่งมลพิษที่น่าพามาซึ่งโรคภัยและความเดือดร้อน โดยที่ชาวบ้านก็ปล่อยให้สถานการณ์เป็นไปโดยไม่คิดที่จะทำอะไรเพื่อแก้ไขหรือบรรเทาสถานการณ์ดังกล่าวนี้เป็นอย่างเป็นรูปธรรม เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งทางความรู้สึกและความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในบริบททางวิชาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไทย มีนักวิชาการมากมายพยายามอธิบายถึงสังคมไทยชนบทว่ามีการพัฒนาสั่งสมมาจากอดีตและมีความผูกพันกับภาพในความทรงจำ แต่เมื่อถึงคราวที่อดีตกำลังจะถูกกลบเลื่อนไป สังคมไทยกลับเพิกเฉยและยอมรับกับสิ่งใหม่ที่เข้ามาทดแทนได้อย่างง่ายดาย ข้อคิดประเด็นนี้มีความท้าทายอย่างยิ่งต่อการ “อนุรักษ์” อัตลักษณ์ที่สำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไทย ซึ่งจะกลายเป็นฐานที่สำคัญต่อการ “พัฒนา” เมืองอย่างยั่งยืนบนรากเหง้าของความเป็นไทยต่อไปในอนาคต

5.2 คุณลักษณะของการไร้ซึ่งขอบเขตและการแบ่งแยก (The unboundedness)

แนวคิดเรื่องคุณลักษณะของการไร้ซึ่งขอบเขตและการแบ่งแยก (The unboundedness) นี้ ได้ถูกพัฒนาต่อยอดมาจากแนวคิดเรื่อง The non-boundary ของ Thongchai Winichakul (1994) นักวิชาการด้านภูมิศาสตร์ผู้เขียนหนังสือ “Siam mapped: a history of the geo-body of a nation” ในหนังสือเล่มนี้ Thongchai ได้อธิบายถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (ค.ศ. 1825) ที่สยามประเทศเกิดความขัดแย้งกับประเทศอังกฤษ (ซึ่งขณะนั้นครอบครองดินแดนของพม่า) ในเรื่องการแบ่งเขตแดนระหว่างประเทศ โดยใจความหลักในข้อพิพาทที่เกิดขึ้นคือทางอังกฤษต้องการให้สยามกำหนดเขตแดนให้ชัดเจน แต่สยามไม่เข้าใจและไม่เห็นถึงความสำคัญในการกำหนดเขตแดนระหว่างประเทศ เพราะแนวคิดเรื่องเขตแดนของสยามกับอังกฤษนั้นแตกต่างกัน และไทยก็ไม่เคยมี “การกำหนดขอบเขต (boundary)” ที่แน่ชัดมาก่อน มีเพียงการรับรู้ถึงอาณาบริเวณภายใต้การปกครองอย่างคร่าว ๆ เท่านั้น (Winichakul, 1994, pp.62-80)

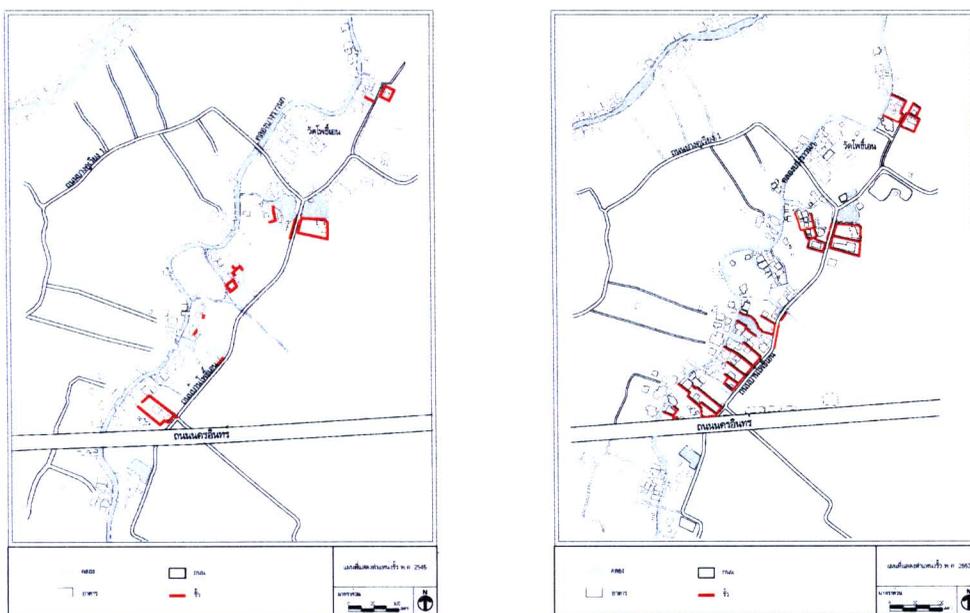
ข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นนี้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของชาวสยาม (หรือคนไทยในปัจจุบัน) ที่มีวิถีชีวิตแบบสบายๆ ยืดหยุ่น และไม่ชอบการบีบบังคับหรือกำหนดกฎเกณฑ์ตายตัว นอกจากนี้ ยังสามารถอธิบายได้ถึงลักษณะเฉพาะทางสังคมที่เกื้อกูลช่วยเหลือพึ่งพา โอบาปราศรัย (Komin, 1985a, p.144; Vichit-Vadakarn, 1989, p.439) และมักประณามผู้ที่ไม่ชอบยุ่งเกี่ยวกับใครว่าเป็นผู้ที่เห็นแก่ตัวหรือใจคับแคบ (Smuckarn, 1985, p.144) ลักษณะเฉพาะนี้แสดงให้เห็นว่าคนไทยให้ความสำคัญกับสถานะทางสังคมสูง ดังจะเห็นได้จากการที่คนไทยส่วนใหญ่มีนิสัยขี้เกรงใจ สุภาพอ่อนน้อม มีน้ำใจ หลีกเลี่ยงการปะทะซึ่งหน้า และเชื่อในบาป บุญ และบุญคุณ (Phillips, 1965 cited in Komin, 1985b, pp.179-180, 190; Klausner, 2000a, pp.258-259; 2000b, p.48; Vichit-Vadakarn, 1989, pp.438-439)

ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่เด่นชัดดังกล่าวถูกแสดงออกในรูปแบบของการสรรค์สร้างและการใช้ที่ว่าง (Spatial patterns) ดังจะเห็นได้จากการใช้สอยพื้นที่ของบ้านไทยในอดีตที่ปราศจากรั้วและแนวกัน เอื้ออำนวยให้ชาวบ้านสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกันและเกิดการรวมกลุ่มทางสังคมได้ง่าย ที่มากไปกว่านั้น แนวคิดนี้ยังสามารถใช้อธิบายการเชื่อมโยงเกี่ยวพันกันของการนับถือพระพุทธศาสนา พิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์และฮินดู และความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่หล่อหลอมรวมกันในวัฒนธรรมไทยอย่างแยกไม่ออกอีกด้วย

จากการสำรวจหมู่บ้านบางรวนในป.ศ. 2545 ผู้วิจัยพบว่าคุณลักษณะของการไร้ซึ่งขอบเขตและการแบ่งแยกนี้ สามารถอธิบายรูปแบบของที่ว่างที่มีความต่อเนื่องและปราศจากรั้วเกือบทั้งหมู่บ้าน พฤติกรรมการใช้ที่ว่างที่ต่อเนื่องเชื่อมโยงกันของบ้านต่อบ้าน การมีปฏิสัมพันธ์กันของคนในหมู่บ้านอย่างดี และความรู้สึกของชาวบ้านถึงคำว่า “บ้าน” ที่ครอบคลุมพื้นที่มากกว่า “พื้นที่บ้านของตน” แต่รวมไปถึง “บริเวณทั้งหมู่บ้าน” ไว้ได้อย่างชัดเจน กล่าวได้ว่า

แนวคิดนี้ได้ถูกสอดประสานเข้ากับคุณลักษณะของบ้านบางรวานกทั้งในมิติทางกายภาพ ทางพฤติกรรมทางสังคม และทางการรับรู้ได้อย่างดีเยี่ยม

ในปัจจุบัน คุณลักษณะดังกล่าวได้แปรเปลี่ยนไปในหลายมิติ ในมิติทางกายภาพจะพบว่า ในช่วง 5-7 ปีที่ผ่านมา มีบ้านปลูกสร้างใหม่ริมถนนหลายหลัง² โดยบ้านเหล่านี้นิยมการก่อสร้างรั้วสูงริมถนน ส่วนใหญ่ปิดประตูรั้วและใส่กลอน ทำให้ภูมิทัศน์ริมถนนเปลี่ยนไปจากเดิมมาก ส่วนบ้านดั้งเดิมซึ่งแต่ก่อนไม่มีรั้ว หรือถ้ามีก็เป็นเพียงแนวกันริมถนนที่ไม่เคยใส่กลอนในเวลากลางวัน แต่ปัจจุบันพบว่ามีการปิดประตูรั้วแน่นหนามากขึ้น สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากชาวบ้านรู้สึกว่าการตัดถนนทำให้มีคนแปลกหน้าผ่านเข้ามาในพื้นที่เพิ่มมากขึ้น ประกอบกับพบว่ามิชโมยมากขึ้น จึงต้องระมัดระวังความปลอดภัยเพิ่มขึ้น³ (No.01, No.02, No.04-08, No.10, No.11, No.14) อย่างไรก็ตามผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า รั้วที่ชาวบ้านสร้างขึ้นนั้นมีเพียง 3 ด้าน (ยกเว้นด้านริมคลอง) และมีลักษณะโปร่ง แตกต่างจากบ้านของผู้ที่ย้ายเข้ามาใหม่ที่จะสร้างรั้วมิดชิดทั้ง 4 ด้าน

ภาพที่ 5-2 แผนที่แสดงตำแหน่งรั้วในหมู่บ้านบางรวานก
ในปีพ.ศ.2545 (ชาย) และพ.ศ.2550 (หญิง)

ที่มา ฐานข้อมูลของผู้ท้าววิจัย ปรับปรุงเพิ่มเติมจากฐานข้อมูลของผังเมืองจังหวัดนนทบุรี
ปี พ.ศ.2545 และการสำรวจ ปี 2550

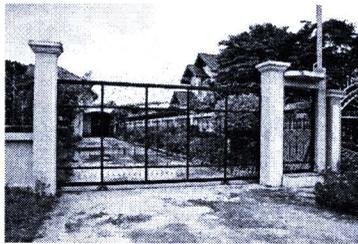
² บ้านที่ก่อสร้างใหม่ส่วนใหญ่จะเป็นบ้านสไตล์ยุโรป 2 ชั้น ทำด้วยคอนกรีตและมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา รูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ชาวบ้านเข้าใจว่าเป็นรูปแบบที่อยู่อาศัยของคนมีฐานะดี ซึ่งเป็นค่านิยมที่พบได้ทั่วไปในสังคมไทย

³ แม้แต่วัดโพธิ์เอนยังมีความประสงค์ที่จะก่อสร้างกำแพงในอนาคตเพื่อแสดงขอบเขตอาณาบริเวณของวัดให้ชัดเจน (No.07, 2552)

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของชุมชนท้องถิ่นในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล:
ผลกระทบจากการตัดโค่นชายถนนวงแหวนรอบนอกฝั่งตะวันตกของกรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 5-3 ถนนท้องถิ่นที่กว้างเพียง 6 เมตร ไม่กีดขวางความต่อเนื่องของสวนและคลอง
ที่มา ผู้ทำวิจัย (2545)

ภาพที่ 5-4 รั้วแบบโปร่งของลูกหลานชาวคลองที่สร้างใหม่ (ซ้าย) และรั้วแบบทึบของผู้ที่ย้ายมาอยู่ใหม่ (ขวา)
ที่มา ผู้ทำวิจัย (2550)

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางสังคม จะเห็นได้ว่า “รั้ว” เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสร้างปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน ดังคำกล่าวของชาวบ้านดังต่อไปนี้...

“บ้านนั้นก็ไม่เคยสัมผัสเพราะไม่เคยเห็นท่าน นั่นแหละที่ว่ายังมีคนจากที่อื่นมาอยู่อะนะ...ยาก เรามองไม่เห็นนะ บ้านสูงมากเลย รั้วขาวๆ ป่านี้เคยเห็นหน้าแค่นั้นสองหนเองนะ บางทีเจอกันตามวัด เขายังไม่รู้จักเราเลย...เขาอยู่หลายปีแล้วนะ แต่เขาไม่ค่อยออกมาพบหน้าประชาชนซักเท่าไร อย่างไปทำบุญ เขาใส่ถุงแล้วก็กลับ เขาบอกว่าเขาไปวัด แต่ว่าเขาไปก่อนที่พวกเราจะไป ใส่เสร็จแล้วเขาก็กลับ แค่นั้น บางทีเราไปเขาก็กลับแล้ว ก็เลยไม่ได้สัมผัสกัน แล้วบ้านรั้วรอบขอบชิดใครจะกล้าโผล่เข้าไปเสนอหน้า ไซ้มัย ตัวใครตัวมันเนอะ นับวันนี้ยังเป็นสังคมตัวใครตัวมันเนอะ”

(No.04, 2552)

แม้แต่ชาวบ้านดั้งเดิมที่เติบโตมากับสังคมแบบเครือญาติก็พบว่าในวันธรรมดานั้นชาวบ้านมีปฏิสัมพันธ์กันน้อยลง คงเหลือแต่เพียงกลุ่มญาติสนิทที่ยังมีกิจกรรมร่วมกัน โดยส่วนใหญ่จะพักอาศัยหรือทำงานอยู่ในบ้านและเดินไปคุยกับญาติที่บ้านอยู่ใกล้ๆเป็นบางครั้ง ยกเว้น

ในวันพระต่าง ๆ ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไปทำบุญร่วมกันที่วัด ทำให้ยังมีโอกาสพบปะพูดคุยและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันได้ตามโอกาส ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า ถึงแม้ว่าตลอดริมสองฝั่งคลองจะไม่มีรั้วกัน และชาวบ้านยังสามารถตะโกนคุยกับเพื่อนบ้านและพูดคุยกับพระ พ่อค้าแม่ค้า และผู้ที่ผ่านมาทางเรือได้ก็ตาม แต่เนื่องจากชาวบ้านสัญจรด้วยเรื่อน้อยลง ทำให้โอกาสที่ชาวบ้านจะพบเจอเพื่อนบ้านญาติมิตรและได้สนทนาแลกเปลี่ยนข่าวสารกันลดลงตามไปด้วย

ประเด็นเรื่องรั้วเป็นสิ่งกีดขวางความสัมพันธ์ทางสังคมนี้สามารถใช้ขยายการแบ่งแยกกลุ่มทางสังคมของหมู่บ้านท้องถิ่นและหมู่บ้านจัดสรรได้เป็นอย่างดี การที่หมู่บ้านจัดสรรมีรั้วรอบโครงการสูงและมีการรักษาความปลอดภัยที่แน่นหนาทำให้คนภายนอกรับรู้ได้ถึงความปลอดภัยและความต้องการที่จะไม่คบค้าสมาคมกับใคร ดังที่ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้สึกให้ฟังว่า...

“ความเป็นอยู่เธอ ถ้าพูดถึงในบริเวณนี้ละ ก็ยังเหมือนเดิมนะ เพราะว่าคนเรายังรู้จักกันหมด หมู่บ้านเขาจะอยู่ฝั่งนู้นของเขา เขาจะไม่มายุ่งเกี่ยวกับพวกเรานะ แค่นั้นเอง คือว่าเขาจะไม่มายุ่งเกี่ยวสูงส่งกับเรา แต่ว่าชาวบ้านด้วยกัน คือโอเค เจอหน้าเจอตาก็ก็นั่งคุยกันได้หมด คือว่ายังเป็นหมู่บ้านอยู่ แต่คือว่าหมู่บ้านของเขา หมู่บ้านมันหนา นันทวัน เขาจะเป็นส่วนตัว เราจะไม่ไปก้าวกายเขา เขาก็จะไม่ก้าวกายเรา คือว่าแต่จะมีบางบ้านที่เขามาทำบุญที่วัดนี้ เขาจะมาพูดมาคุย ทักทาย”

(No.08, 2552)

นอกจากนี้ จะสังเกตเห็นได้ชัดเจนว่าคนในหมู่บ้านจัดสรรมีปฏิสัมพันธ์กันน้อยมาก รูปแบบการใช้ชีวิตเป็นแบบต่างคนต่างอยู่ และออกไปพักผ่อนนอกบ้านหรือต่างจังหวัด ทำให้พบว่าพื้นที่ส่วนกลางของโครงการเงียบเหงาและมีคนมาใช้น้อยมาก ในประเด็นนี้จะพบว่าแนวโน้มการแปรเปลี่ยนของระบบสังคมเป็นไปในแนวทางเดียวกับกรณีศึกษาที่ 3 (สวนหลวง) ซึ่งพบว่าแม้แต่เพื่อนบ้านกันก็ยังไม่ค่อยรู้จักกัน และสังคมมีความเป็นปัจเจกสูง (Individualistic)

ภาพที่ 5-5 ทางเข้าโครงการหมู่บ้านลัดดาภิรมย์ Elegance และ Noble Geo
ที่มา ผู้ทำวิจัย (2550)

ผู้วิจัยยังพบว่าพื้นที่ถนนพระราม 5 ซึ่งมีความกว้างถึง 60 เมตร ได้กลายเป็นสิ่งกีดขวางการสัญจรและการปฏิสัมพันธ์ของ “คนคลองนอก” (ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้ปากคลองบางกอกน้อยทางทิศเหนือ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ศึกษา) และ “คนคลองใน” (ชาวบ้านที่อาศัยห่างไกลจากปากคลอง) อย่างมาก ผลจากการตัดถนนทำให้คนในหมู่บ้านบางรวนวก (คนคลองนอก) ซึ่งแต่เดิมเคยมีการติดต่อไปมาหาสู่กับชาวบ้านที่อยู่ริมคลองด้านใน (คนคลองใน) นั้นขาดหายไป ชาวบ้านเล่าว่า ปัจจุบันนี้การเดินทางไปยังด้านในคลองนั้นทำได้ลำบากขึ้น เนื่องจากเวลาขับรถจะต้องไปอ้อมใต้สะพานที่ถนนพระราม 5 จึงทำให้รู้สึกไม่สะดวกอย่างเคย ถึงแม้ว่าจะสามารถใช้การสัญจรทางน้ำเชื่อมต่อได้เหมือนเดิม (No.08, No.10) ในทางตรงกันข้าม ชาวบ้านกลับรู้สึกว่า การเดินทางเข้าเมืองนนทบุรี หรือ เข้าเมืองกรุงเทพฯ ทำได้สะดวกสบายขึ้นเนื่องจากปัจจุบันมีรถสองแถวสาย 4 ให้บริการและมีคิวมอเตอร์ไซค์มากขึ้น

ส่วนในมิติทางการรับรู้ที่พบว่าแนวคิดของคำว่า “บ้านเรา” นั้นมีความหลากหลายมากขึ้น จากเดิมที่ชาวบ้านเกือบทั้งหมดรู้สึกว่ายอบเขตของคำว่า “บ้าน” นั้นครอบคลุมไปทั้งหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันมีชาวบ้านบางส่วนได้อธิบายว่า “บ้าน” ของเขาหมายถึงทั้งตำบลเลย⁴ บางคนก็บอกว่าทั้งหมู่ 6 และบางคนที่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับใครก็คิดถึงแต่ขอบเขตบ้านของตัวเอง ข้อมูลนี้ชี้ให้เห็นว่าสังคมได้พัฒนาไปสู่ความหลากหลายและแตกต่างมากยิ่งขึ้น (Diversification and Fragmentation)

โดยสรุปกล่าวได้ว่า แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงลักษณะที่ว่างซึ่งไร้ขอบเขตและการแบ่งแยก (Unbounded space) ที่ค่อยๆพัฒนาไปสู่ลักษณะของที่ว่างที่มีขอบเขตและการแบ่งแยก (Bounded space) นี้ สามารถเป็นตัวบ่งชี้หนึ่งถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมซึ่งมีทิศทางของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบสังคมเมืองแบบปัจเจกมากขึ้น งานวิจัยชี้ให้เห็นว่า คุณลักษณะ Unboundedness นี้ยังคงหลงเหลืออยู่ในกลุ่มชาวบ้านดั้งเดิม ซึ่งได้สะท้อนออกมาในรูปแบบของที่ว่างริมคลอง พฤติกรรมทางสังคมของกลุ่มเครือญาติสนิท และการรับรู้ถึงความเป็นชุมชน ในขณะที่รูปแบบของการอยู่อาศัยแบบสมัยใหม่ และสังคมที่มีความแตกต่างและหลากหลายได้พัฒนากลายเป็นรูปแบบที่ชัดเจนของสังคมในหมู่บ้านจัดสรร ส่วนในหมู่บ้านท้องถิ่นพบว่ารูปแบบหลังนี้ค่อยๆเริ่มก่อตัวขึ้นและมีแนวโน้มที่จะมากขึ้นเรื่อยๆหากมีผู้อยู่อาศัยใหม่ย้ายเข้ามาเพิ่มมากขึ้น

ข้อมูลหนึ่งที่น่าสนใจในการสำรวจเมื่อปีพ.ศ.2545 คือทัศนคติของชาวบ้านต่อวิถีชีวิตของคนเมืองในด้านลบ ในครั้งนั้นชาวบ้านมีความภูมิใจอย่างสูงในถิ่นที่ของตนและพึงพอใจวิถีชีวิตความเป็นอยู่ท่ามกลางธรรมชาติและเครือญาติ มาถึงวันนี้ ชาวบ้านบางส่วนก็ยังคงมีความรักและผูกพันกับถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเหมือนที่ผ่านมา (No.01, No.02, No.04, No.13) ในขณะที่

⁴ เนื่องจากผู้ใหญ่วัย 60 ได้รับเลือกตั้งเป็นกำนันของตำบลบางขุนทอง ทำให้ชาวบ้านในหมู่ 6 บางรายก็มีกิจกรรมร่วมกับชาวบ้านหมู่บ้านมากขึ้น เช่น การทำผลิตภัณฑ์ OTOP การสร้างสถานที่ออกกำลังกายของตำบล และการของบประมาณเพื่อพัฒนาท้องถิ่น เป็นต้น

ที่บางคนกลับไม่แสดงออกถึงความภูมิใจและความรักในสภาพแวดล้อมของตนเท่าใดนัก (No.05, No.06) คงมีก็เพียงแต่ความผูกพันกับเครือญาติ (No.02, No.03, No.08, No.11) กับความสบายใจที่ได้อยู่บ้านของตนเองเป็นสำคัญ ดังเช่นคำบอกเล่าเหล่านี้...

“ก็ยังรักอยู่ ยังเหมือนเดิมนะ ความรู้สึกก็ยังเหมือนเดิม ที่นี้เป็นแผ่นดินที่เราเกิด ภาพเก่า ๆ ตั้งแต่เรายังเล็ก ๆ วิ่งเล่นในสวนก็ยังอยู่ มันก็ยังอยู่ในความทรงจำของเรา แต่สมมุติถ้าไปกรุงเทพนะ พอกลับมา ก็เหมือนกับปอดที่เราหายใจได้เต็มทีนะ แต่กรุงเทพเนี่ยเข้าไปป่าต้องกินยานะ ต้องกินยาก่อนเข้านะสองเม็ด แก้วปวดหัวเวียนหัว เพราะเขม่าควันมันเยอะนะ พอกลับมาบ้านเราตัวโล่งขึ้น เออนี่คือบ้านเรา”

(No.04, 2552)

“จะไปชอบที่ไหนได้ ก็ต้องชอบที่ที่เราอยู่...โอ ก็บอกว่าเราเกิดที่นี่ อยู่ที่นี่ ก็ต้องชอบที่นี่ละ...โอ้ย หนูนี้ถามแปลก บ้านเราอยู่ที่ใครก็ได้ เหนืออย่างบ้านหนูนี้ถ้าเขาให้อยู่ หนูไม่อยู่จะไปอยู่บ้านใครเขาได้ หวานอมขมกลืน ชอบไม่ชอบเราก็ต้องอยู่”

(No.06, 2552)

นอกจากนี้ ชาวบ้านบางรายก็ยังได้ใช้คำกล่าวเช่นเดียวกับชาวบ้านในเขตสวนหลวง (กรณีศึกษาที่ 3) ว่า “ยิ่งพัฒนายิ่งทำให้เสื่อม” (No.04, 2552) ชาวบ้านหลายคนกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า “อยากรักษาทุกสิ่งทุกอย่างให้มันเหมือนเดิม แต่มันก็เป็นไปไม่ได้” (No.04, No.06, No.08, No.14, No.15, 2552) และ “อยากให้มันเป็นแบบนี้ ไม่ต้องมีถนนอะไรมาอีกแล้ว” (No.13, 2552) คำพูดเหล่านี้ น่าจะเป็นเครื่องยืนยันความคิดเดิมของผู้วิจัยได้อย่างชัดเจนว่า แนวทางการพัฒนาที่มุ่งไปสู่ “ความเป็นเมือง” ซึ่งนำไปสู่การทำลายสภาพแวดล้อมธรรมชาติและความเป็นสังคมแบบปัจเจกสูงนั้น ไม่ใช่แนวทางที่ชาวบ้านท้องถิ่นต้องการให้เกิดขึ้นกับถิ่นที่ของตน และไม่ใช้หนทางที่จะนำความผาสุกมาให้กับคนท้องถิ่นอย่างแน่นอน

ผู้วิจัยเสนอแนะว่า ความพยายามในการรักษาและสร้างสรรค์คุณลักษณะของการไว้ซึ่งขอบเขตและการแบ่งแยกนี้ ทั้งในด้านกายภาพ สังคม และทัศนคติของผู้คน น่าจะเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยเปลี่ยนแปลงรูปแบบและความเข้าใจของคำว่า “เมือง” “ความเป็นเมือง” และ “การพัฒนาไปสู่เมือง” ที่เหมาะสมกับบริบทและสังคมไทยมากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

5.3 การก่อร่างสร้างชุมชน (The re-formation of Thai community)

นักประวัติศาสตร์และนักเขียนมากมายต่างกล่าวถึงและวาดภาพบรรยากาศของเมืองบางกอกที่เต็มไปด้วยบ้านเรือนริมสองฝั่งคลองท่ามกลางสวนขนาดใหญ่ (Beek, 1999; Fournereau, 1998; Hinshiranan, 2000; Taporn, 1998; Wongtes, 2001) กระแสการกล่าวขานดังกล่าวกับฉายา “เวนิสตะวันออก” ทำให้รูปแบบของ “ความเป็นบ้านสวนริมคลอง” ได้กลายมาเป็นภาพลักษณ์ของกรุงเทพฯ ในอดีตที่ตราตรึงอยู่ในความทรงจำของผู้คนมาถึงทุกวันนี้ แม้ในปัจจุบัน นักท่องเที่ยวทั้งไทยและต่างชาติยังคงนิยมการล่องเรือเที่ยวชมบ้านเรือนริมน้ำ และยังคงมุ่งแสวงหา “บ้านสวนริมคลอง” แบบดั้งเดิม ในขณะที่การท่องเที่ยวก็นิยมสร้างบรรยากาศและวิถีชีวิตริมน้ำเหมือนเช่นในอดีตให้กลับมามีชีวิตอีกครั้ง เพื่อให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวให้กับคนเมืองที่โหยหาธรรมชาติและวิถีชีวิต “แบบไทยๆ” ดังจะเห็นได้จาก โครงการสร้างตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยว และกิจกรรมการท่องเที่ยวทางน้ำที่มีอยู่มากมายในปัจจุบัน

แนวคิดของความเป็น “บ้านสวนริมคลอง” นี้ ได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้กับการออกแบบบ้านจัดสรรสมัยใหม่หลายโครงการ เพื่อสร้างจุดขายในด้านสภาพแวดล้อมและบรรยากาศ “แบบไทยๆ” (Homeandi, 1982-1996) แต่ทว่า โครงการดังกล่าวกลับไม่ประสบความสำเร็จในการรื้อสร้าง (regenerate) บรรยากาศที่แท้จริงของความเป็น “บ้านสวนริมคลอง” ที่เคยมีในอดีตให้กลับมาได้ เนื่องจากปัจจัยสำคัญที่ทำให้ “บ้านสวนริมคลอง” มีความร่มรื่น อบอุ่น และผาสุกนั้น ไม่ใช่คุณภาพชีวิตที่จะได้จากการสร้างบ้านในพื้นที่สีเขียวที่ตั้งอยู่ริมน้ำเท่านั้น แต่กุญแจสำคัญคือการสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมและระบบชุมชนที่มีความผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้นก่อให้เกิดความรักและความสามัคคีในหมู่สมาชิก สิ่งเหล่านี้ เป็นสิ่งที่หาไม่ได้และยังไม่สามารถสร้างขึ้นได้ในชุมชนสมัยใหม่ในปัจจุบัน ดังนั้น เราจึงน่าจะได้ศึกษาถึงกลไกของระบบสังคมและชุมชนแบบ “บ้านสวนริมคลอง” นี้ว่ามีการทำงานอย่างไร เพื่อที่จะได้นำเอาองค์ความรู้ไปสร้างสรรค์ให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีและยั่งยืนกับชุมชนสมัยใหม่ในอนาคตต่อไป

ในปีพ.ศ.2545 หมู่บ้านบางราวเป็นกรณีศึกษาที่ถูกคัดเลือกให้เป็นตัวแทนของ “ความเป็นบ้านสวนริมคลองแบบดั้งเดิม” แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในพื้นที่นี้บ้างในรอบ 50 ปีที่ผ่านมา แต่ก็ยังเป็นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ดังนั้น การศึกษาพื้นที่นี้น่าจะก่อให้เกิดความเข้าใจได้ว่า คุณลักษณะของบ้านสวนริมคลองที่แท้นั้นเป็นอย่างไร

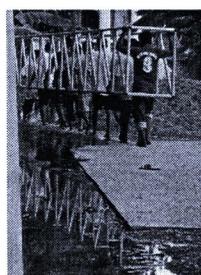
ในช่วงเวลานั้น ลักษณะที่โดดเด่นของพื้นที่นี้คือความกลมกลืน (Homogeneity) ของสภาพแวดล้อมที่เป็นบ้านริมคลองที่แวดล้อมไปด้วยสวนผลไม้ วิถีชีวิตของชาวบ้านที่ทำสวนและทำกิจกรรมส่วนใหญ่ริมคลอง รวมไปถึงระบบสังคมและวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนาและระบบเครือญาติ สอดคล้องกับระบบการปกครองแบบ “หมู่บ้าน” ที่เน้นคุณค่าของระบบสังคมมาเป็นสำคัญ ในบริบทนี้ “วัดท้องถิ่น” ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของ

หมู่บ้านอย่างแท้จริง และคลองก็ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของผู้คน บ้าน วัด และสวน เข้าด้วยกันได้อย่างดีเยี่ยม

เวลาผ่านไป 7 ปี ความเป็นชุมชนหมู่บ้านของบ้านบางรวนกโดยภาพรวมยังมีความเหนียวแน่น แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างเนื่องจากมีสมาชิกใหม่ซึ่งเป็นคนเมืองกรุงย้ายเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มเติม ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้อธิบายถึงลักษณะของ “ความเป็นชุมชน” ของพื้นที่ศึกษาไว้ 3 มิติด้วยกัน ได้แก่ มิติด้านคุณค่าความหมายทางศาสนา (Religious Value) ด้านคุณค่าความหมายทางสังคม (Social Value) และ ด้านคุณค่าความหมายของความเป็นชุมชน (Community Value) ดังนี้

5.3.1 มิติด้านคุณค่าความหมายทางศาสนา (Religious Value)

ผลการศึกษาชี้ชัดว่า วัดท้องถิ่นยังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน ทั้งทางด้านการสืบสานพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ทางด้านการจรรโลงจิตใจ และทางด้านการปฏิสังสรรค์ทางสังคม จากการสัมภาษณ์พบว่า ชาวบ้านดั้งเดิมยังมีความศรัทธาในวัดท้องถิ่นมาก พวกเขาจะทำบุญที่วัดประจำตระกูล⁵ เป็นประจำในวันพระและวันพระใหญ่ ชาวบ้านคนหนึ่งถึงกับกล่าวว่า “วัดนี้รวย (ศรัทธา) ไม่มีอดหรอก...” (No.01, 2552) เนื่องจากชาวบ้านที่เคยทำบุญที่วัดน้อยอย่างไรก็ยังทำอยู่อย่างนั้นไม่เปลี่ยนแปลงเลย แม้ในวันพระธรรมดาจะมีจำนวนผู้ไปทำบุญน้อยลงไปบ้างเนื่องจากทำงานในตอนกลางวัน แต่ในวันพระใหญ่ก็ยังมีชาวบ้านจำนวนมาก (ทั้งที่อาศัยในพื้นที่และที่ย้ายไปพักอาศัยในเมืองหรือต่างจังหวัด) มาร่วมพิธีอยู่

ภาพที่ 5-6 ชาวบ้านที่มาทำบุญที่วัดโพธิ์เอนและช่วยกันทำกิจกรรมของวัด
ที่มา ผู้ทำวิจัย (2549)

ส่วนกิจกรรมบิณฑบาตเรือซึ่งได้ปฏิบัติสืบทอดมาเป็นเวลาช้านาน ยังคงมีอยู่ไม่เสื่อมคลาย ชาวบ้านที่ตักบาตรทางน้ำกว่า 40 ครั้งเรือยังคงใส่บาตร “หน้าบ้าน” เป็นกิจวัตรทุกเช้าอย่างหนาแน่น ในขณะที่วัดละมุดในและวัดหูช้างซึ่งเคยมีการบิณฑบาตทางเรือเข้ามาในพื้นที่ต่างเลิกไปและหันไปบิณฑบาตทางบกแทน

⁵ ชาวบ้านถือว่าวัดที่เป็นที่เก็บกระดูกและอัฐิของบรรพบุรุษเป็นวัดประจำตระกูลของเขา ดังนั้น หากจะต้องบวชเรียน หรือ ไปทำบุญวันพระ ก็จะนิยมกลับไปทำบุญที่วัดดั้งเดิมของตน (No.14, 2552)

วัดโพธิ์เอนเป็นวัดท้องถิ่นขนาดเล็ก มีพระประจำเพียง 5 รูป เจ้าอาวาสเป็น
คนสมถะ ไม่ฟุ้งเฟ้อ จึงไม่นิยมการจัดงานเทศกาลใหญ่โต ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
งานเทศกาลที่ใหญ่ที่สุดของหมู่บ้านคือ งานทอดกฐินประจำปี ซึ่งจะมีชาวบ้าน
มาร่วมทำบุญจำนวนมาก ในขณะที่ชาวคลองดั้งเดิมมีความภูมิใจในความเรียบง่าย
ของวัดท้องถิ่น แต่คนที่ย้ายมาใหม่กลับมองว่าวัดไม่มีการพัฒนาและไม่นำเลื่อมใส
ศรัทธา จึงเลือกที่จะไปทำบุญวัดอื่นแทน (No.12, 2552) ข้อมูลนี้ชี้ให้เห็นว่า การ
สร้างความผูกพันกับท้องถิ่นให้เกิดขึ้นกับกลุ่มคนที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่นั้นทำได้
ค่อนข้างยาก เนื่องจากระยะเวลาที่สั้นในการได้สัมผัสกับท้องถิ่นและผู้คน รวมทั้ง
การให้ค่านิยมทางวัตถุที่บดบังคุณค่าในด้านอื่นๆไป

5.3.2 มิติด้านคุณค่าความหมายทางสังคม (Social Value)

ผู้วิจัยพบการแบ่งแยกกลุ่มทางสังคมออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ได้แก่

- กลุ่มชาวสวนริมคลองดั้งเดิม ซึ่งเป็นคนท้องถิ่น (Local people) ที่เกิด
และอาศัยอยู่ในพื้นที่มาเป็นเวลานานหลายสิบปี
- กลุ่มคนเมืองที่ย้ายมาอยู่ใหม่ ส่วนใหญ่จะเป็นชนชั้นกลางที่ย้ายมาจาก
ตัวเมืองกรุงเทพฯซึ่งมีความแออัด และต้องการขยายขยายครอบครัว จึง
นิยมการมาซื้อบ้านจัดสรรบริเวณชานเมืองกรุงเทพฯซึ่งเดินทางเข้า
เมืองได้สะดวก มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่มาซื้อที่สวนจากชาวบ้านเพื่อ
ปลูกบ้าน
- กลุ่มชนชั้นแรงงานที่ย้ายมาอยู่ในพื้นที่ชั่วคราว เพื่อประกอบอาชีพ
รับจ้างในโรงงาน ห้าง หรือ โครงการก่อสร้างต่างๆ อาจเป็นคน
ต่างจังหวัดหรือคนต่างด้าว จึงจำเป็นต้องมาเช่าบ้านในบริเวณที่ใกล้ที่
ทำงานเพื่อการเดินทางที่สะดวก

ประเด็นที่พบเห็นได้ชัดเจนคือ การแบ่งแยกกลุ่มทางสังคมของคน 3 กลุ่มนี้
จากการศึกษาพบว่าคนทั้ง 3 กลุ่มไม่มีปฏิสัมพันธ์กันแต่อย่างใด แม้ว่าจะมีการไป
ทำบุญที่วัดเดียวกันบ้าง แต่คนทั้ง 3 กลุ่มก็ไม่รู้จักหรือพูดคุยกัน สำหรับกลุ่มคนชน
ชั้นแรงงานนั้น ชาวบ้านมองว่าเป็นกลุ่มที่นำพาความไม่ปลอดภัยและอันตรายเข้า
มาในพื้นที่ การที่มีคนแปลกหน้าผ่านเข้ามาในหมู่บ้านทำให้ความรู้สึกเป็นกันเอง
และความปลอดภัยที่มีในอดีตหายไป

นอกจากนี้ ยังพบว่ากลุ่มชาวสวนดั้งเดิมมีทัศนคติในด้านลบต่อกลุ่มคน
เมืองที่ย้ายมาอยู่ใหม่อย่างมาก โดยชาวบ้านรู้สึกที่ไม่ได้รับความร่วมมือจาก
สมาชิกในหมู่บ้านจัดสรรในการทำกิจกรรมของชุมชน แม้ว่าจะอยู่ภายใต้การ

ปกครองในหมู่บ้านเดียวกัน มีกำหนดผู้ใหญ่บ้านคนเดียวกัน (No.04, No.06, No.08) ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า ระดับรายได้ที่แตกต่างกันของชาวบ้านและคนเมืองมีผลต่อวิถีชีวิต ระบบสังคม ค่านิยม และทัศนคติ ที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ทำให้คนทั้งสองกลุ่มไม่สามารถเข้ากันได้ หรือทำกิจกรรมใด ๆ ร่วมกันได้ (No.04, No.08, No.11, No.12)

ส่วนคนเมืองที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ในหมู่บ้านบางราวาก (3 ครัวเรือน) แม้ว่า จะมาอยู่เป็นเวลากว่า 10 ปี แล้วยังไม่ได้รับการยอมรับจากคนในหมู่บ้านหรือพัฒนาความสัมพันธ์ให้กลายเป็นเพื่อนบ้านที่สนิทชิดเชื้อได้ ถึงจะไปทำบุญที่วัดเดียวกันแต่ไม่มีการทักทายและพูดคุยกัน ส่วนใหญ่จะอยู่แต่ในบ้านและปิดล้อมรั้วมิดชิดเนื่องจากกลัวขโมย (No.04, No.08) ความแตกต่างและการแบ่งแยกกลุ่มทางสังคมสามารถรับรู้ได้จากคำบอกเล่านี้...

“ไม่ ไม่ เขามาแค่แป๊บเดียว คนในหมู่บ้านจะมาวัด เขาจะไม่อยู่ฟังพระอะไรอย่างเนี่ย เขาจะกลับเลย เขาจะมาในช่วงเทศกาล อย่างสารทที่ผ่านมานะ เขาจะมาซัก 4-5 คน อย่างคนแปลกหน้าที่เราจะมองว่าคนในหมู่บ้านนะ แต่เขาไม่ได้นั่งบนศาลา เพราะใส่เสริ่งเขาก็กลับแล้ว เขาจะไม่คุยกับชาวบ้าน เพราะเขากับเราเนี่ยมันคนละระดับ ชาวบ้านคือชาวบ้าน เขาอยู่บ้านราคา 4-5 ล้าน เขาก็จะเป็นอีกระดับหนึ่งใช่ไหม มันจะเป็นตัววัดตัวนี้ไง ชาวบ้านเขาจะนั่งคุยกันเฮฮา แต่งตัวกันแบบพื้นๆ อันนั้นเขามาเขามาธรรมดา บางทีเรายังเดินกลับเลย บ้านเราแค่นี้ ไซมัย เนี่ยใจมันก็จะเป็นคนละโซนกันไง มันแบ่งกัน เขาก็จะอยู่อีกโซนหนึ่ง”

(No.04, 2552)

ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า การนำเอาวัฒนธรรมและระบบความคิดของคนเมืองมาใช้กับชุมชนท้องถิ่น เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาความสัมพันธ์กับคนท้องถิ่นที่อยู่เดิมนอกจากนี้ ยังวิเคราะห์ว่าเนื่องจากชาวบ้านริมคลองซึ่งเป็นญาติพี่น้องที่มีความสนิทสนมคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี มีความผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้นและทำกิจกรรมกลุ่มร่วมกันเป็นประจำ มีการพัฒนาระบบสังคมและระบบชุมชนท้องถิ่นที่เป็นตัวของตัวเอง จึงไม่เปิดรับวัฒนธรรมของคนเมืองที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ และมักมองว่าคนเมืองเป็นคนละกลุ่มกับตน (No.05, No.06, No.14, No.15)

5.3.3 มิติด้านคุณค่าความหมายของความเป็นชุมชน (Community Value)

ผลจากงานวิจัยชี้ให้เห็นว่า ระบบการปกครองและขอบเขตการปกครองมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจและการรับรู้ถึงแนวคิดเรื่อง “ชุมชน” อย่างมากในอดีตที่ผ่านมา คำว่า “หมู่บ้าน” “หมู่ 6” และ คำว่า “บ้านเรา” สำหรับชาวบ้านบางรายนั้น มีขอบเขตของความเข้าใจและความรู้สึกที่สอดคล้องกัน แต่ในปัจจุบันการรับรู้ถึงขอบเขตของคำว่า “บ้าน” “หมู่บ้าน” และ “หมู่ 6” นั้นมีความเข้าใจที่แตกต่างและหลากหลาย

คำว่า “บ้านเรา” ในที่นี้อาจหมายถึงเฉพาะตัวบ้านสำหรับชาวบ้านบางคน แต่อาจหมายถึงกลุ่มเครือญาติสนิทสำหรับบางคน และอาจหมายถึงหมู่บ้านบางรายนก (ตอนบน) สำหรับบางคนก็ได้ ในขณะที่พื้นที่ “หมู่ 6” ครอบคลุมพื้นที่ทั้ง 2 ฝั่งของถนนนครอินทร์ (ทั้งคนคลองนอกและคนคลองใน) ซึ่งคนทั้ง 2 กลุ่มมีปฏิสัมพันธ์กันน้อยลงภายหลังการตัดถนนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

นอกจากนี้ ยังพบว่า หมู่บ้านจัดสรรบางโครงการ ถูกแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 2 ส่วน โดยสังกัดหมู่ที่แตกต่างกัน เป็นต้นว่า หมู่บ้านมัทนา และโนเบิลจีโอ จะสังกัดหมู่ 4 และ 6 โครงการละครึ่งหนึ่ง เนื่องจากขอบเขตของการแบ่งหมู่ได้ยึดถือเส้นแบ่งเดิมที่เคยมีไว้ในอดีต (โดยมากจะใช้ลำคลองเป็นตัวแบ่ง) ดังนั้นแม้ในหมู่บ้านจัดสรรเองที่พยายามสร้างความเป็นชุมชนปิดล้อมและระบบการจัดการของตนเองขึ้นมา ก็ยังถูกระบบการปกครองแบ่งแยกพื้นที่ออกเป็นส่วนๆ

การที่พื้นที่บางส่วนของหมู่บ้านจัดสรรมาสังกัดอยู่ในหมู่ 6 ทำให้ผู้ใหญ่บ้านจำเป็นต้องติดต่อประสานงานกับหมู่บ้านจัดสรร ซึ่งพบว่าทำได้ลำบากมาก ดังคำเล่านี้...

“ไม่ได้ติดต่อเลย มีปัญหาถึงจะเข้าไปที่ เพราะหมู่บ้านเขาเข้ายาก เพราะเขาเป็นคนพิเศษ ถ้ามีปัญหาอะไรถึงมาติดต่อ ถ้าไม่มีอะไรเขาไม่เอาเราหรอก (ประธานหมู่บ้าน) เขามีๆ นานๆที อด.ถึงจะเรียกประชุมกันซักที บางหมู่ก็มา บางหมู่ก็ไม่มา นอกจากเดือตร้อนจริงๆถึงมา แต่ว่าเวลาเราขอพื้งบ้าง อย่างประชามณีย์ เพราะเขามีประชากรอยู่ในบ้านตั้งเกือบ 500 กว่าคน แต่เขามาจริงๆไม่ถึง 100 คน แล้วมันโครงการอะไรจะได้ จะวันเสาร์ก็ดี วันอาทิตย์ก็ดีเขาว่าวันพักผ่อนเขา เอรูปรภาพในหลวงไปให้ยังไม่ให้เข้า ทั้งที่จริงๆ เราก็คือผู้ใหญ่บ้านมานาน มีปฏิทินปีใหม่ไปให้ก็ไม่เอา เขากลับเราจะไปหลอก...”

(No.11, 2552)

ในทำนองเดียวกัน การแบ่งเขตการปกครองนี้ยังเกี่ยวข้องกับวัดท้องถิ่นด้วย เมื่อไม่นานมานี้ มหาเถรสมาคมได้ออกกฎในการแบ่งเขตการปกครองของคณะสงฆ์ใหม่ โดยตำบลที่มีวัดตั้งแต่ 10 วัดขึ้นไปจะต้องมีการแบ่งเขตการปกครองของคณะสงฆ์เป็น 2 เขต ดังนั้นในปัจจุบัน ตำบลบางขุนทองจึงมีการแบ่งเขตวัดออกเป็น 2 เขต ผู้วิจัยเกิดความสงสัยว่า การแบ่งเขตการปกครองของคณะสงฆ์นี้เกิดประโยชน์ต่อการรวมกลุ่มทางสังคมและชุมชนท้องถิ่นอย่างไรหรือไม่

โดยสรุป จะเห็นได้ว่านิยาม ความหมาย และความเข้าใจ ของความเป็นชุมชนท้องถิ่นนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มความแตกต่างหลากหลายและพัฒนาเป็นกลุ่มย่อยๆมากขึ้นเรื่อยๆ ผู้วิจัยมีข้อคิดว่า ความแตกแยกของชุมชนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลมาจากการใช้ระบบการปกครองและการจัดการที่หลากหลายและไม่สอดคล้องกัน ในขณะที่ระบบหมู่บ้านให้ความสำคัญและคุณค่ากับระบบสังคมและวัฒนธรรม ระบบหมู่บ้านจัดสรรกลับเน้นที่ทุนนิยมและไม่ให้ความสำคัญกับการเชื่อมต่อกับระบบเดิมของท้องถิ่น

ผลการศึกษาระบุว่ามีชาวบ้านหลายคนมีความประสงค์จะย้ายไปอยู่ที่อื่น เนื่องจากต้องการไปอยู่ในพื้นที่ที่สงบ ร่มรื่น ไม่แออัด และไม่มีมลพิษ (No.03, No.11, No.15) ในขณะที่เมื่อปีพ.ศ.2545 ชาวบ้านร้อยละ 100 ยังประสงค์จะอยู่ที่นี้ไปจนตาย ข้อมูลนี้ทำให้เกิดความเข้าใจได้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีผลต่อความผูกพันและความรักในถิ่นที่ของชาวบ้านอย่างยิ่ง แนวโน้มในอนาคตข้างหน้าจึงน่าเป็นห่วงว่า ชาวบ้านท้องถิ่นอาจค่อยๆขายที่ที่บ้านและย้ายออกไปอยู่ที่อื่นมากขึ้น และผลสุดท้าย ความเป็นชุมชนท้องถิ่นก็จะค่อยๆละลายหายไปเหลือแต่เพียงกลุ่มคนเล็กๆกระจัดกระจายอยู่ในพื้นที่ จนในที่สุดวัฒนธรรมแบบต่างคนต่างอยู่ก็จะเกิดขึ้นสมบูรณ์ในพื้นที่นี้อย่างเช่นที่พบในกรณีศึกษาที่เขตสวนหลวงเมื่อ 7 ปีที่แล้ว

ผู้วิจัยเสนอแนะเพิ่มเติมว่า แนวทางหนึ่งที่จะรักษาความเหนียวแน่นในชุมชนให้อยู่กับหมู่บ้านท้องถิ่นได้ต่อไปก็คือ ความพยายามที่จะทำให้ชาวบ้านที่เกิดและอาศัยอยู่ในพื้นที่มาเป็นเวลานานหลายสิบปี ไม่ขายที่ที่บ้านและยังคงอยู่อาศัยต่อไป การที่ภาครัฐยังปล่อยให้การตัดถนนเปลี่ยนแปลงระบบการซื้อขายที่ดินได้อย่างขาดการควบคุมเช่นนี้ ย่อมเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการรักษาและคงไว้ซึ่งความเป็นชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้ยังได้เสนอแนะอีกว่า การอนุรักษ์วัดท้องถิ่นจะเป็นอีกหนึ่งกลไกสำคัญในการจรรโลงประเพณีและสร้างความสัมพันธ์อันดีในหมู่บ้าน วัดจึงควรตระหนักถึงบทบาทที่สำคัญนี้และมุ่งเน้นการพัฒนาในแนวทางดังกล่าวมากกว่าที่จะมุ่งพัฒนาทางวัตถุและการพาณิชย์อย่างที่พบเห็นโดยทั่วไปในปัจจุบัน

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของชุมชนท้องถิ่นในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล:
ผลกระทบจากการตัดโครงการข่วงถนนวงแหวนรอบนอกฝั่งตะวันตกของกรุงเทพมหานคร